

Paweł Robert Surowiec

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID 0000-0002-5123-4654

Teologia Johna Henry'ego Newmana i jej ekumeniczne skutki¹

Abstrakt: Problemem badawczym podejmowanym w artykule jest wpływ pism teologicznych Johna Henry'ego Newmana na anglikanów i katolików, a także skutki, jakie wywarła jego myśl eklezjologiczna na Kościół Anglii i rzymski katolicyzm. Celem artykułu jest przedstawienie ekumenicznego dziedzictwa, jakie wypływa z teologicznych pism Johna Henry'ego Newmana zwłaszcza w dziedzinie eklezjologii. W artykule wyszczególniono elementy tożsamościowe Kościoła, anglikańskie inspiracje Newmanem oraz soborowe odniesienia do jego pism.

Słowa kluczowe: John Henry Newman, Kościół Anglii, Kościół rzymskokatolicki, ekumenizm, anglikanizm, katolicyzm, Sobór Watykański II

John Henry Newman (1801–1890) jako święty Kościoła katolickiego, konwertyta z anglikanizmu, a przede wszystkim filozof, teolog i wykładowca akademicki, jest na nowo odkrywany przez współczesnych zaczytanych w jego dzieła chrześcijan, którzy postulują ogłoszenie tego XIX-wiecznego myśliciela Doktorem Kościoła². W świecie poszukującym dróg wspólnego rozumienia wiary chrześcijańskiej na poziomie ponadkonfesyjnym, myśl Newmana wyrażona w jego pismach staje się przyczynkiem do dalszych dociekań dotyczących rozumienia Kościoła, ekumenizmu, potrzeby towarzyszenia wiernemu w różnorodnych sytuacjach ludzkiej egzystencji. Dzięki powrotowi

---

¹ Projekt finansowany w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” w latach 2019–2022, nr projektu 028/RID/2018/19, kwota finansowania 11 742 500 zł.

² Castellano Lubov, „Interview: Growing Consensus”.

do źródeł chrześcijaństwa oraz ponownemu odkryciu i odświeżeniu nauczania Ojców Kościoła, badania Newmana pozwalają współczesnym teologom na poszukiwanie integralnego, ekumenicznego rozumienia Kościoła. Celem niniejszego artykułu jest wyróżnienie ekumenicznych skutków jakie wypływają z teologicznych pism Newmana. Umożliwia to lepsze zrozumienie eklezjologicznych poszukiwań tego angielskiego teologa i jego interkonfesyjnych odniesień.

1. *Cor ad cor loquitur*

1.1. Teolog zaangażowany społecznie

John Henry Newman w swojej duchowej wędrówce do prawdy o Chrystusie i Jego Kościele z uległością rozumu wobec Bożego Objawienia wytrwale poszukiwał odpowiedzi na kolejne nurtujące go pytania. Miało to miejsce zarówno w młodości, kiedy po swoim pierwszym kryzysie wiary zaczął chłonąć idee ewangelikalne (które z czasem zweryfikował), jak i w wieku dorosłym, gdy przechodził swoją fascynację Ojcami Kościoła i ich pismami, które dogłębnie studiował. Po zdobyciu koniecznego wykształcenia w 1822 roku Newman został wykładowcą akademickim w prestiżowym Oriel College w Oksfordzie. Newman na przestrzeni kolejnych lat zostaje anglikańskim prezbiterem (1825 r.), proboszczem kościoła Najświętszej Maryi Panny w Oksfordzie (1828 r.), głosi kazania, tworzy traktaty teologiczne i jest autorem pism, w których bardzo często nawołuje do odnowy duchowej anglikanów. Z czasem pojawia się u niego pragnienie głębokiej wewnętrznej reformy Kościoła Anglii, którego sam jest członkiem³.

Owocuje to zaangażowaniem Newmana w tak zwany Ruch oksfordzki (*Oxford Movement*), zapoczątkowany w 1833 r., który ma na celu doprowadzić do odnowy anglikanizmu poprzez studia nad historią chrześcijaństwa oraz pogłębioną refleksję biblijną, patrystyczną i teologiczną⁴. Dzięki rozważaniom Johna Henry'ego Ruch

---

³ Ker, *John Henry Newman*, I–II.

⁴ Ruch oksfordzki (*Oxford Movement*) – mający za zadanie ożywić anglikanizm, rozpoczęty w 1833 roku przez Hurrella Froude'a, Johna Keble'a i Edwarda Pusey'a ruch religijny, którego Newman stał się niekwestionowanym liderem. Pod

oksfordzki poszerzył zakres swojej działalności, podkreślając katolicką tożsamość Kościoła Anglii i trwając w przekonaniu, że wyeliminuje on z anglikanizmu elementy protestanckie. Stąd pierwszy z *Traktatów na dzisiejsze czasy* (*Tracts for the Times*)⁵ dotyczy sukcesji apostołskiej jako podstawowego zwornika tożsamości Kościoła pierwotnego z Kościołem współczesnym – zarówno anglikańskim, katolickim, jak i prawosławnym⁶. Działalność w Ruchu oksfordzkim, rozczytywanie się w Piśmie Świętym oraz zagłębianie się w dzieła Ojców Kościoła prowadzą Johna Henry'ego Newmana „do Chrystusa jako ośrodka całego planu zbawienia” i Jego „żywej obecności w Kościele”⁷. Newman jednak wciąż poszukuje więzów łączących jemu współczesny Kościół Anglii z Kościołem pierwszych chrześcijan, dlatego badając rozwój doktryny chrześcijańskiej na gruncie jej tożsamości i ciągłości, stopniowo dochodzi do pełniejszych wniosków o Kościele jako założonym przez Chrystusa.

Wbrew swoim początkowym założeniom stawiającym anglikanizm w pozycji jedyne go prawowitego sukcesora pierwotnego chrześcijaństwa, Newman odkrywa, że Kościół założony przez Chrystusa urzeczywistnia się w Kościele powszechnym. To właśnie podkreślały *Traktaty*, w których akcentowano katolickość Kościoła oraz konieczność jego autonomii wobec ograniczeń politycznych i etnograficznych⁸. Newman jednak oprócz cechy katolickości (powszechności) wylicza inne, które według niego mogą z powodzeniem stanowić charakterystyczne określenia rzeczywistości Kościoła. Oprócz

---

wplywem działalności ruchu Newman rozpoczął badania nad dziełami Ojców Kościoła, a efektem tych prac była pierwsza jego książka – *Arianie IV wieku* (*The Arians of the Fourth Century*).

⁵ *Traktaty na Dzisiejsze Czasy* (*Tracts for the Times*) – seria 90 publikacji teologicznych autorstwa członków Ruchu oksfordzkiego. Seria ta była szeroko dostępna dzięki niskiej cenie liczonej w pensach, dzięki czemu zwróciła powszechną uwagę na poglądy Ruchu oksfordzkiego, którego naśladowców zaczęto nazywać Traktarianami. W ramach tej serii J.H. Newman jest autorem 28 publikacji oraz współautorem *Traktatu 15*.

⁶ Newman, *Tract 1*.

⁷ Newman, *Słowo, które nie przemija*, 5.

⁸ Newman, *Tract 1*; Newman, *Tract 2*; Newman, *Tract 3*; Newman, *Tract 7*; Newman, *Tract 11*; Newman, *Tract 19*; Newman, *Tract 20*; Newman, „Tract 90”; Nockles, „The Oxford Movement”, 11.

wymienianych przez niego apostołskości, powszechności, jedności i świętości są nimi także widzialność i niewidzialność, ubóstwo, cierpienie, bycie prześladowanym, starożytność, sukcesja apostołska, sprawowanie sakramentów, głoszenie Ewangelii oraz Bosko-ludzki charakter Kościoła. Skutkiem tego jest konwersja na katolicyzm, która w 1845 roku przypieczętowała lata poszukiwań Prawdy i zbliżania się do Chrystusa obecnego w swoim Kościele.

1.2. Rektor Uniwersytetu i propagator Otwartej Edukacji

W 1854 roku John Henry Newman jako teolog jest już dobrze znany szerokiej społeczności akademickiej na Wyspach Brytyjskich. Przybywa wtedy do Dublinu i realizuje swoje wcześniejsze zabiegi utworzenia Uniwersytetu Katolickiego Irlandii⁹, którego zostaje pierwszym rektorem. To w Irlandii powstaje książka o teorii edukacji akademickiej – *The Idea of a University*. Newman pokazuje w niej, że celem kształcenia – szczególnie na poziomie uczelni – jest danie światu absolwenta, który będzie posiadał ukształtowany intelekt, poczucie odpowiedzialności, a przy tym wykaże się sprawiedliwym i bezstronnym osądem sumienia. John Henry w *Ideji Uniwersytetu* przedstawia zasadnicze relacje i sposoby odniesienia wykładów wobec swoich studentów, a tutorów wobec ich podopiecznych. „Oksfordczyk wskazuje osobom odpowiedzialnym za kształcenie konieczność integralnej formacji intelektualnej i duchowej młodego człowieka”¹⁰, aby uniknąć sytuacji, w których przełożony, wykładowca lub tutor występuje jedynie w roli „uniwersyteckiego policjanta czy konstabla”, gdy tymczasem ma być „moralnym i religijnym strażnikiem powierzonych mu młodych ludzi”¹¹. Newmanowską ideę Otwartej Edukacji (*Liberal Education*) charakteryzuje kształtowanie intelektu podopiecznego przy jednoczesnym poszerzaniu jego horyzontów duchowych: troskę o filozoficzną dociekliwość,

---

⁹ Obecnie: University College Dublin (UCD) – National University of Ireland, Dublin.

¹⁰ Surowiec, „Mistrz i uczeń”, 92.

¹¹ Newman, *Letters and Correspondence*, 1:135.

interdyscyplinarność nauczania oraz kształtowanie sumienia w oparciu o autorytet mistrza¹².

1.3. Autentyzm życia i naukowa uczciwość

Tak nakreślona przez J.H. Newmana rola autorytetu społecznego i religijnego – szczególnie wobec powierzonych mu ludzi – stała się fundamentem poszukiwań wiarygodnych odpowiedzi na pytania, które nurtowały Johna Henry'ego jako filozofa, teologa i akademika. Co z budowaną przez Newmana teorią *via media*? Czy jest autentyczną, mającą oparcie w źródłach historycznych, Objawieniu (Piśmie świętym i Tradycji) oraz nauczaniu Ojców Kościoła koncepcją teologiczną? A może jedynie pragnieniem, które legitymizowałoby Kościół Anglii, którego przecież sam John Henry był aktywnym uczestnikiem jako anglikański duchowny i wykładowca Oksfordu? Odpowiedzi na te i podobne im pytania doprowadziły Newmana do stwierdzenia, że teoria, w której Kościół Anglii jest pełnoprawną pośrednią drogą między chrześcijaństwem ewangelikalnym a rzymskim katolicyzmem, została wskutek jego własnych dociekań „starta na proch”¹³. Nie załamało to naukowej, szczególnie teologicznej pasji Newmana¹⁴.

Dlatego zamierzenie początkowo anonimowych członków Ruchu oksfordzkiego, aby obudzić myśl teologiczną drzemającą w Anglikach, przyniosło oczekiwane rezultaty, ale rodziło również napięcia. Nie tyle na kanwie jaką dziś określilibyśmy mianem ekumenicznych relacji międzywyznaniowych, ile w samym środowisku akademickim, które skupiało się bardziej na fakcie, że ktoś z oksfordczyków śmiało wystąpić *sed contra* tradycyjnej nauce wykładanej w anglikańskich katedrach teologii niż na samym tekście, który ze swojej istoty domagał się otwartej polemiki¹⁵. Co więcej, zachowała się korespondencja między Edwardem Bouverie Pusey'em, Newmanem oraz Philipem Wynterem – ówczesnym Wicekanclerzem Uniwersytetu

---

¹² Newman, *The Idea of a University*, 120–121.

¹³ Newman, *Apologia pro Vita Sua*, 1908, 5; Surowiec, „Będąc dla Boga”, 107.

¹⁴ Gladstone Lake, *Memorials of William Charles Lake*, 258.

¹⁵ Cooper, „The Tracts for the Times”, 145.

Oksfordzkiego, w której padają domysły, kto mógł być autorem konkretnego traktatu¹⁶. Tu ze szczególną uwagą potraktowano *Tract 90*, w którym *39 Artykułów Wiary* anglikanizmu zostało zinterpretowane w duchu katolickim. Traktat ten w konkluzjach głosi, że swoiste anglikańskie *Credo* ostatecznie nie sprzeciwia się dogmatom Kościoła rzymskiego, który – mówiąc delikatnie – był na Wyspach Brytyjskich nietolerowany, nieakceptowany i uznawany przez Kościół Anglii wręcz za heretyckie siedlisko Antychrysta¹⁷. W takim kontekście nie dziwi fakt, że lotem błyskawicy Oksford i okolice obiegła wieść, że ceniony wykładowca Oriel College – John Henry Newman – przyznaje się w prywatnym liście do władz Uniwersytetu, że to on sam jest autorem popularnego *Tract 90*, który wzbudził tyle kontrowersji¹⁸.

Skutki naukowych badań nad pierwotnym chrześcijaństwem i uprawianej przez Newmana teologii na kartach *Traktatów* wykraczają poza granice murów Uniwersytetu Oksfordzkiego, sięgają do korzeni chrześcijańskiego myślenia o Kościele jako wspólnocie wierzących, ochrzczonych w Imię Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób, zjednoczonych wokół stołu Słowa i stołu Eucharystii, gdzie apostołska sukcesja jest miarą wiarygodności przekazu wiary, a sprawowane sakramenty chrztu, Eucharystii i posługiwania duchownego wyrazem jedności Kościoła. Podobne spojrzenie na Kościół – ponadkonfesyjne i ekumeniczne – odnajdujemy w odległej w czasie od epoki Newmana współczesnej teologii, gdzie w międzywyznaniowym dialogu akcentuje się nie tylko to, co dzieli, ale przede wszystkim to, co łączy – co jest wspólne dla wszystkich chrześcijan¹⁹. To jedna z ekumenicznych intuicji, jakie Newman chciał zaszczerpić nie tylko w Oksfordeczykach, ale wszystkich Brytyjczykach: anglikanach i katolikach.

---

¹⁶ „Papers of Philip Wynter”, fol. 10–156.

¹⁷ Misner, „Newman and the Tradition”, 377–379.

¹⁸ „Papers of Philip Wynter”, fol. 183–184.

¹⁹ Komisja „Wiara i Ustrój” Światowej Rady Kościołów, „Chrzest. Eucharystia. Posługiwanie duchowne”, cz. *Eucharystia*, 2; Gacka, „Personalistyczna eklezjologia Newmana”, 98.

2. Myśl eklezjologiczna

Należy zauważyć, że John Henry Newman chciał swoistego odrodzenia autentycznej wiary, podobnie do czasów, „gdy Wesley i jego towarzysze na Wyspach Brytyjskich, w Irlandii oraz angielskich koloniach w Ameryce Północnej swoją gorliwością kaznodziejską starali się przebudzić do świadomego życia religijnego wiernych uśpionego podówczas Kościoła Anglii”²⁰. Podobnie jak bracia Charles i John Wesley, Newman jako duchowny anglikański rozumiał, jak wielkie znaczenie ma kaznodziejstwo dla Kościoła, który wszyscy trzej wyznawali jako „zgromadzenie ludzi wierzących, w którym głoszone jest czyste Słowo Boże i udzielane są prawowicie sakramenty z zachowaniem obrządków zgodnych nakazami Chrystusa” – o czym mówi XIII artykuł wiary metodystycznej przejęty literalnie z dziewiętnastego spośród 39 *Artykułów wiary* Kościoła Anglii sformułowanych w 1563 roku²¹. W duchu troski o prawdziwe rozumienie Kościoła i jego posłannictwa w świecie, Newman nakreśla – w sposób rozproszony po wielu jego pismach – wizję Eklezji świadomej swojej tożsamości, ale i otwartej na wyzwania, zmiany i potrzeby dostosowania się do zastanych warunków epoki, nie tracąc przy tym nic z depozytu wiary, a wręcz ujawniając nową jakość Kościoła w kolejnych wiekach swojego istnienia.

2.1. Tożsamość Kościoła oparta na trzech zasadach

Newmanowska eklezjologia skoncentrowana jest na wyrażeniu tożsamości Kościoła na przestrzeni dziejów. Brytyjski teolog, uzasadniając ciągłość Kościoła Anglii z Kościołem pierwszych wieków, stworzył zasady, które stały się weryfikacją jego własnych poglądów. Warty zaznaczenia jest, że Newman nie negocjował Kościoła Anglii jako uczestnika jednego, świętego, powszechnego i apostołskiego Kościoła, ale wskazywał (co doprowadziło ostatecznie Newmana do konwersji), że sposoby realizacji kościelnego autorytetu oraz rozwój doktrynalny anglikanizmu i katolicyzmu są różne.

²⁰ Kantyka, *Ku wspólnemu rozumieniu Kościoła*, 11.

²¹ Church of England, „Articles of Religion”, 440; *Book of Discipline of the United Methodist Church 2000*, 62; Kantyka, *Ku wspólnemu rozumieniu Kościoła*, 34.

W *Ecclesia Anglicana* akcentuje się bardziej pluralizm wyznaniowy (*comprehensiveness*) oraz zgodność opinii biskupów i wiernych świeckich (*agreement*) niż konsekwencję wobec własnych wcześniejszych ustaleń teologicznych. Powstające na skutek powyższego trudności piętrzą wewnętrzne rozłamy w ramach Wspólnoty Anglikańskiej (*Anglican Communion*), współcześnie osadzając się wokół problematyki homoseksualizmu ordynowanych duchownych, aprobaty kościelnej wobec małżeństw jednopłciowych czy wręcz promowania subkultury LGBTQI+ jako wyrazu inkluzywnego i eklektycznego charakteru anglikańskiej wspólnoty. W czasach Newmana problemy wewnątrz-anglikańskie koncentrowały się wokół wznioślejszych tematów: roli papieżstwa wobec Kościoła Anglii i Korony Brytyjskiej, emancypacyjnych ruchów katolików pragnących większego udziału w życiu publicznym Wielkiej Brytanii oraz rosnącej obojętności religijnej świeckich i malejącego zainteresowania teologią własnego Kościoła pośród duchownych i akademików. Odpowiedzią na nie miał być Ruch oksfordzki, sięgający do Tradycji apostołskiej i pism Ojców Kościoła. Mimo upływu wieków dla ówczesnych i obecnych anglikanów pozostają aktualne te same „pytania o rolę i znaczenie autorytetu oraz rozeznanie uprawnionego i nieuprawnionego rozwoju” doktryny kościelnej²².

Aby dać odpowiedź na pierwsze i zapobiec ostatniemu, John Henry Newman formułuje trzy pierwotne zasady w życiu współczesnego sobie Kościoła Anglii i Kościoła Rzymu, które wiązały je skutecznie z Kościołem pierwotnego chrześcijaństwa. Wskazaniem dla Newmana były tu dzieła umiłowanych Ojców Kościoła²³. Newman ciągle poszukiwał sposobu na uratowanie teorii drogi pośredniej. Aby tego dokonać należało wzbogacić zasadę Wincentego z Lerynu o inne dookreślenia. Gdyby anglikanizm zachował zarówno opozycyjne stanowisko wobec Rzymu, jak i udałoby się wykazać związek Kościoła Anglii z Kościołem Ojców, teoria *via media* byłaby idealną odpowiedzią na poszukiwania Newmana. Droga do mety tych poszukiwań jawiła się poprzez trzy centralne zasady życia Kościoła

---

²² Rowell, „Newman, the Church of England”, 142.

²³ Newman, *The Church of the Fathers*, 1868, 1–3.

z czasów starożytnego chrześcijaństwa: zasadę dogmatyczną, zasadę sakramentalną i zasadę episkopalną.

Zasada dogmatyczna wyraża się nie tyle w dążeniu do zdogmatyzowania całości doktryny, ile w przyjęciu już sformułowanych podstawowych dogmatów wiary jako wspólnych dla reprezentantów trzech gałęzi chrześcijaństwa: katolicyzmu, prawosławia i anglikanizmu. John Henry Newman wskazuje, że zasada ta jest rodzajem sprzeciwu wobec liberalizmu teologicznego i antydogmatycznej dowolności. Dopuszcza jednak możliwość istnienia prawd wiary, które chociażby nie wprost były wyznawane w pierwotnym Kościele, a które to mogły być oficjalnie formułowane dopiero z biegiem czasu.

Zasada sakramentalna wyraża natomiast Kościół widzialny jako depozytariusza sakramentów, które są „kanałami niewidzialnej łaski”²⁴. W tym miejscu Newman opiera swoje wnioski na Biblii oraz na doktrynie Kościoła pierwotnego i Kościoła Anglii, które mają realizować kult Boga oraz uświęcenie swoich członków ciągle zapraszanych przez Stwórcę do wspólnego budowania królestwa Bożego²⁵. Wobec powyższego fundamentalny poziom uczestnictwa w życiu Kościoła zapewniają chrzest oraz Eucharystia. Newman pierwszy z tych sakramentów nazywa włączeniem do Kościoła – „inkorporacją”, a drugi – wyznacznikiem trwania Kościoła jako Ciała Chrystusa i Jego członków (1 Kor 12,2)²⁶. Idea inkorporacji jest konsekwencją wcielenia Syna Bożego, które dla Newmana jest centrum chrystologicznych odniesień wskazujących na uniwersalny sposób przebywania Zbawiciela w Kościele i świecie. Wspomniana uniwersalność (katolickość) jest znamieną cechą charakterystyczną Kościoła, który – dlatego że jest jednym Ciałem Chrystusa – jest także „katolicki, uniwersalny i jest wszędzie” – działa niezależnie od czasu i miejsca²⁷.

Zasada episkopalna (nazywana również hierarchiczną) ujmuje życie Kościoła w całokształt systemu episkopalnego, opartego na

---

²⁴ Newman, *Apologia pro Vita Sua*, 2009, 116; Newman, *Select Treatises of St. Athanasius*, 2:193.

²⁵ Newman, *Tract II*, 11.

²⁶ Newman, *Tract II*, 6.

²⁷ Kułaga, *Johna Henry'ego Newmana idea Kościoła*, 220.

posłudze-urzędzie biskupa, prezbiterów i diakonów jako szafarzy sakramentów i stróżów zobowiązań kościelnych. Spośród nich najdonioślejszą rolę odgrywa biskup jako pasterz lokalnego Kościoła, dla którego jest swoistym papieżem – takim, o którym Newman pisze: „żadnego innego nie znałem”; takim, który jest dla niego „następcą Apostołów, Wikariuszem Chrystusa”²⁸.

Mimo, że te zasady miały uwiarygodnić teorię *via media*, same zasady jako takie Newman podtrzymuje również jako katolik²⁹. Choć zasadę starożytności wspiera antyrzymskim podejściem u początków swoich dociekań w ramach Ruchu oksfordzkiego, to z czasem odwołuje on wyłącznie antyrzymskość, co szczegółowo wyjaśnia, opisując swoje życiowe perturbacje w postaci książkowej apologii własnej osoby, notując przy tym wydarzenia i argumentacje z perspektywy dekady po swojej konwersji na rzymski katolicyzm³⁰.

Kościół jawi się zatem Newmanowi jako prawdziwie ludzki w tym, co można okazać na zewnątrz, jednak postrzegany w aspekcie wewnętrznym ma wymiar Boży. Ukazuje się on w uniwersalnym planie zbawienia przeznaczonym dla każdego człowieka z osobna, jednak nie jako ubezwłasnowolniająca determinanta, ale w formie zaproszenia do wejścia w relację z żywym Bogiem, do życia dzięki łasce, do skierowania się „ku Prawdzie Najwyższej [...], zawsze pamiętając o byciu dla konkretnego człowieka i roli jego sumienia”³¹.

Takie patrzenie na Kościół zyskuje uniwersalne znaczenie także przez fakt, iż Newman był świadkiem gwałtownych przemian kulturowych i gospodarczych całego XIX wieku. Jednocześnie za sprawą Hurrella Froude’a zdołał przeciwstawić się tendencji mocno ugruntowanej w ówczesnym anglikanizmie, w której – żywiąc otwartą niechęć wobec wiary rzymskokatolickiej – szczycono się bardziej swoją narodowością i zależnością od Korony niż udziałem w powszechności Kościoła Chrystusowego³².

²⁸ Newman, *Apologia pro Vita Sua*, 2009, 118.

²⁹ Newman, *Apologia pro Vita Sua*, 2009, 86, 114–119, 140, 310.

³⁰ Newman, *Apologia pro Vita Sua*, 2009, 119–126.

³¹ Newman, *Verses on Various Occasions*, 296.

³² Richard Hurrell Froude (1803–1836), anglikański duchowny, jeden z liderów Ruchu oksfordzkiego. Był bliskim przyjacielem J.H. Newmana, z którym wyruszył w rejs po Morzu Śródziemnym (1832–1833).

W tym kontekście droga osobistych poszukiwań Newmana, jego duchowych cierpień i kontrowersji, z którymi się – zwłaszcza wewnętrznie – zmagał, staje się drogą uzasadnień eklezjologicznych. Nie są one bynajmniej oparte na emocjach, przeświadczeniach wywołanych przez wewnętrzne poruszenia czy egzaltacje. Newman daleki był od takiego sposobu bycia, reprezentując raczej osobowość nieśmiałą. Idąc za wspomnianym Froudem, doceniał rolę Rzymu, sakramentalności Eucharystii, kultu maryjnego i świętych obcowania, a przy tym skłaniał się ku rozumowym poszukiwaniom, które w efekcie przewyciężyłyby religijny izolacjonizm obecny w Kościele Anglii³³.

2.2. Fundamentalne zasady chrześcijaństwa

Idea chrześcijaństwa jest zbyt szeroka, aby można ją było we wszystkim zdogmatyzować, zaś jako pochodząca od samego Boga ukazuje się jako wciąż odkrywana tajemnica, która na przestrzeni wieków stopniowo rozpoznawana, domaga się współdziałania z człowiekiem. To ciągle rozczytywanie Objawienia i Bożego planu wobec człowieka Newman określa mianem rozwoju (w kontekście całej idei chrześcijaństwa) i rozwinięć poszczególnych wierzeń chrześcijańskich w kontekście konkretnych subdoktryn (np. o Wcieleniu, o sakramentach itd.), które są integralnymi częściami całej doktryny³⁴.

Newmanowskie rozumienie idei rozwoju doktryny chrześcijańskiej nie traktuje stanowiska opozycyjnego, krytyki ani herezji czy nawet styku z jawnym pogaństwem jako zagrożenia dla samego chrześcijaństwa. Postrzega je jednak jako ewangelizacyjną szansę pozwalającą zarówno lepiej przekazać depozyt wiary ludziom, którzy takie antagonistyczne podejście reprezentują, jak i umożliwia głębsze zrozumienie własnej doktryny tak, aby mocniej przeżywać wyznawaną wiarę.

Dlatego Benedykt XVI zauważa, że „obydwie strony, zbliżając się krok po kroku do prawdy, postępują naprzód i zmierzają do coraz większego wzajemnego uznania, które ma swoją podstawę w jedności

---

³³ Tomaszewski, „Ruch Oksfordzki”, 193, 195.

³⁴ Newman, *O rozwoju*, 101–102.

prawdy”, a poszukujący jej „chrześcijanin ma wielką podstawową ufność, wręcz wielką zasadniczą pewność, że może bezpiecznie wypłynąć na rozległe morze prawdy, nie potrzebując obawiać się o swoją chrześcijańską tożsamość”³⁵.

O tożsamości Kościoła świadczy zatem nie tylko jego Boskie pochodzenie kontynuowane przez wieki i potwierdzone świadectwami biblijnymi, ale również wzajemne powiązanie nauczania teraźniejszego z przeszłym w ten sposób, że społeczność obecnego Kościoła jest następcą, przedstawicielem i spadkobiercą Kościoła czasów apostoelskich. Można zatem odnaleźć prawdziwy Kościół, analizując jego katolickość (powszechność). W tym celu Newman poszukuje obiektywnych kryteriów, które rozsądziłyby czy dana subdoktryna chrześcijaństwa jest prawowiernym i zdrowym rozwojem (a zarazem integralną częścią) czy już wypaczeniem chrześcijaństwa, przeinaczeniem prawdy i odstępstwem od wiary. Aby tego dokonać Newman przedstawia swoisty test, w którym uwidaczniają się cechy prawdziwego rozwoju doktryny chrześcijańskiej. Wylicza ich siedem. Pierwszą z nich stanowi zachowanie typu i tej zasadzie Newman poświęca najwięcej uwagi³⁶. Kolejne to: ciągłość zasad³⁷, w ramach której wylicza dziewięć konkretnych jej fundamentalnych przykładów³⁸,

³⁵ Benedykt XVI, „Przemówienie podczas spotkania z kardynałami”.

³⁶ Newman, *O rozwoju*, 169–175, 199–296.

³⁷ Newman, *O rozwoju*, 175–181, 297–324.

³⁸ Newman w ramach „ciągłości zasad” ujmuje dziewięć przykładowych, zawierających się w niej mniejszych zasad, które mają zobrazować poruszany problem ciągłości i niezmienności doktryny: „1) Zasada *dogmatu*, to znaczy zasada prawd nadprzyrodzonych, które chociaż nieuchronnie skazane na to, iż je wyraża niedoskonały język ludzki są określone i konieczne, ponieważ dane z góry. 2) Zasada *wiary*, korelatywna wobec dogmatu, skoro jest absolutnym przyjęciem Słowa Bożego, aktem zgody wewnętrznej, w przeciwstawieniu do danych wzrokowych i rozumowych, jeżeli takie zachodzą. 3) Wiara jako akt intelektu otwiera drogę dla dociekań, porównań i wniosków, to znaczy dla nauki w odniesieniu do dziedziny religii i w jej służbie; jest to zasada *teologii*. 4) Doktryna o Wcieleniu przedstawia dar Boży jako przekazany za pośrednictwem środka materialnego i widzialnego, gdyż stało się tak, że Niebo i Ziemia zostały we Wcieleniu zespolone. A zatem zaszczepia ona w samej idei chrześcijaństwa zasadę *sakramentalną* jako jego charakterystyczną cechę. 5) Inna jeszcze zasada, jaką zawiera doktryna Wcielenia – czy to w nauczaniu, czy w dogmatyce polega na konieczności traktowania języka, tj. tekstu Pisma Św., w *znaczeniu* drugim, czyli *mistycznym*. Słowa muszą

zdolność asymilacji³⁹; następstwo logiczne⁴⁰; uprzedzanie przyszłego rozwoju⁴¹; stosunek zachowawczy wobec przebytego rozwoju⁴²; niewyczerpana energia⁴³.

Zatem, jak tłumaczy sam Newman, wypaczenie nie zachodzi, gdy są spełnione łącznie poniższe warunki: „idea zachowuje jeden i ten sam typ, te same zasady, tę samą organizację; jeżeli początki jej zapowiadają dalsze jej fazy, a późniejsze zjawiska zabezpieczają wcześniejsze i popierają je; jeżeli ma ona zdolność przyswajania i odradzania się, oraz jest żywotnie aktywna od początku do końca”⁴⁴. Powyższy test ukazuje, że istnieją różne formy rozwoju. Jest zdrowy rozwój, który ma miejsce chociażby w walce z przeciwnościami i istnieje również rozwój, który wypacza i niszczy jak nowotwór. Należy dlatego poddać daną subdoktrynę przytoczonym wyżej kryteriom, aby rozpoznać, gdzie pośród chrześcijańskich wspólnot jest prawdziwy Kościół – taki, w którym pojawia się tożsamość idei mimo jej zmiennych form. To właśnie ten test rozwoju doktryny pozwolił Newmanowi na wypowiedzenie swoich przemyśleń na nowo argumentów świadczących o prawdziwości Kościoła Rzymskokatolickiego i jego tożsamości z Kościołem pierwszych wieków, do którego odwoływał się zarówno anglikanizm, jak i rzymski katolicyzm.

---

wyrażać nowe idee; jest im powierzona pewna misja sakramentalna. 6) Chrystus przez swoje Wcielenie chce uczynić nas takimi, jakim jest On sam. Na tym polega zasada *laski*, która jest nie tylko święta, ale i uświęcająca. 7) Łaska wszakże nie może nas dźwigać i przemieniać bez umartwienia naszej niższej natury; oto zasada *ascezy*. 8) Z naturalnego faktu śmierci człowieka wynika w sposób konieczny ujawnienie *złości grzechu*, potwierdzające się przeczciami samego sumienia. 9) Fakt Wcielenia poucza nas też, że materia jest naszą zasadniczą częścią i podobnie jak dusza, jest *zdolna do uświęcenia*”; Newman, *O rozwoju*, 299.

³⁹ Newman, *O rozwoju*, 181–184, 325–348.

⁴⁰ Newman, *O rozwoju*, 184–189, 350–362.

⁴¹ Newman, *O rozwoju*, 189–192, 363–378.

⁴² Newman, *O rozwoju*, 192–196, 379–393.

⁴³ Newman, *O rozwoju*, 196–198, 395–401.

⁴⁴ Newman, *O rozwoju*, 169.

2.3. Kościół jako Bosko-ludzka wspólnota chrześcijan

Jako żywe Ciało Chrystusa, swoistym darem i zadaniem staje się wspólnota Bosko-ludzka Kościoła, którą zwłaszcza w obliczu grzechów chrześcijan – tak za czasów Newmana jak i dzisiaj – zwykło się sprowadzać jedynie do widzialnego, ziemskiego wymiaru wspólnoty wierzących, zapominając przy tym, że takie podejście jest niebiblijne i niezgodne z nauczaniem Ojców Kościoła. Tak, jak hierarchia kościelna i świeccy nie stanowią odrębnych Kościołów, tak widzialność i niewidzialność (*visible and invisible*) Kościoła stanowią jedynie logiczne wyobrażeniowe rozróżnienie, które – jak sygnalizuje Newman – zbyt często podkreślane, staje się niebezpiecznie błędne. Choć „Newman nie ma naturalnie zamiaru zaprzeczać, że wielka część episkopatu zachowała w głębi wiarę ortodoksyjną; że wielu spośród kleru było i działało razem z ludem jako jego oparcie i przewodnicy; że świeccy w rzeczywistości otrzymywali swą wiarę przede wszystkim od biskupów i kleru”, to jednak pojawia się w teologicznych rozważaniach Oksfordczyka nowa jakość mówienia o świeckich i hierarchii jako całości Ludu Bożego⁴⁵.

Jest to nowe podejście w XIX-wiecznej eklezjologii zważywszy, że w katolickiej teologii potrydenckiej aż do Vaticanum II utrzymywano pogląd, iż to hierarchia kościelna prowadzi Lud Boży (rozumiany jako świeckich) do zbawienia, o czym świadczy chociażby dualistyczny sposób mówienia o rzeczywistości Kościoła przez bł. kard. Stefana Wyszyńskiego. Dopiero przełom soborowej Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium*, spowodował, że Prymas Tysiąclecia zmienił rozłożenie akcentów w swoim kaznodziejstwie dotyczącym Kościoła jako Ludu Bożego, gdy mówił do zgromadzonych tłumów: „Lud Boży to wszyscy: to papież, biskupi, kapłani, zakonnicy, świeccy, rodzice, młodzież, dzieci, małżeństwa płaczące w domu. W tej chwili ja też widzę przed sobą lud Boży, to jest Was. Wy też patrząc na mnie, bo hierarchia też należy do ludu Bożego. W ten sposób widzimy lepiej tę wspólnotę, która jest w Chrystusie, w Jego misterium, w Kościele”⁴⁶. Te drobne zdawałoby się fakty wyjęte z kaznodziejstwa Prymasa Wyszyńskiego wskazują na doniosłe

⁴⁵ Gacka, *Personalistyczna eklezjologia Johna H. Newmana*, 262.

⁴⁶ Wyszyński, *Wypowiedź*, 8.01.1964.

i dalekosiężne oddziaływanie myśli Newmana mającej wpływ na całą eklezjologię Kościoła powszechnego. Jednocześnie, ponowne wydobywanie newmanowskiej teologii laikatu we współczesnym dyskursie naukowym i debacie na gruncie popularnym – szczególnie w obliczu klerykalizmu, współczesnych wielowymiarowych nadużyć władzy lub zjawisk niemoralnego wykorzystania stosunku podległości na linii duchowny–świecki – stają się paradoksalnie szansą dla lepszego i głębszego rozumienia Kościoła jako wezwania do wejścia na drogę do świętości dla różnych stanów Ludu Bożego obecnych w Ciele Chrystusa: kapłanów, małżonków i osób życia konsekrowanego; duchownych i świeckich; rodzin i osób samotnych.

Newmanowska eklezjologia, którą z perspektywy czasu określa się jako personalistyczną, ukazuje znaczenie i rolę świeckich w Kościele, co wydobywa w swoich rozważaniach Bogumił Gacka: „Kardynał Newman widzi Kościół jako Oblubienicę Baranka (Ap 21,9), Ciało Chrystusa (Ef 1,22n), Organizm Życia Wiecznego, obecny w historii jak w nawie świątyni dziejów, który narasta i którego głos będzie coraz bardziej rozbrzmiewał. Osoba Ducha Świętego sprawia, że cały Organizm Eklezji otrzymuje Osobową realność bytową jako Oblubienica Baranka”⁴⁷. Powyższy autor pokazuje jedność organiczną Ciała Kościoła, która dla Newmana, jak zdołaliśmy to zauważyć w powyższych rozważaniach, była niezwykle cenna. W podobnym tonie wypowiada się Wojciech Życiński, który rolę wspólnoty wierzących ujmuje w słowach: „z jednej strony [...] proces kształtowania się artykułów wiary nie jest zależny wyłącznie od orzeczeń hierarchii narzuconych ludowi, z drugiej zaś nie jest jedynie ekspresją ludowej pobożności”⁴⁸. Bogumił Gacka ponadto zauważa: „Ciało wiernych ludzi, czyli Kościół, rozważane jako miejsce zamieszkiwania Jednego Świętego Ducha, jest obdarzone metaforyczną osobowością (*a metaphorical personality*) i ma stanowić jedno, aby w sposób praktyczny wpływać i kierować ludzkim postępowaniem, od którego cały system [...] bierze początek”⁴⁹. Powyższy autor docenia wpływ eklezjologii Newmana na Benedykta XVI, pisząc:

---

⁴⁷ Gacka, „Personalistyczna eklezjologia Newmana”, 95.

⁴⁸ Życiński, „Johna H. Newmana koncepcja”, 74.

⁴⁹ Gacka, „Geniusz Newmana”, 32.

„Według Newmana i Ratzingera osoba jest znamieniem całego systemu Objawienia. John Henry Newman nazwał system Objawienia, którego Bóg dokonuje poprzez osobę – *metodą personacji* (*the method of personation*). John Henry Newman w artykule *Religia naturalna a religia Objawiona* stwierdził, że «filozof dąży do boskiej zasady, zaś chrześcijanin do *Boskiego pośrednika*», czyli do Osoby Jezusa Chrystusa. Ratzinger zauważył, że w całym Objawieniu jest obecne odniesienie do *Osoby*”⁵⁰.

2.4. Trynitarny wymiar agapetologicznej eklezjologii

Rozważania Johna Henry’ego Newmana dotyczące teologii i znaczenia Kościoła, oprócz nakreślonego wyżej nurtu personalistycznego, we współczesnej eklezjologii ukazują się także w duchu agapetologicznym. Sięga on swoim rodowodem Ojców Kościoła, uzasadniając wiarygodność Objawienia Bożego, chrześcijaństwa i Kościoła na podstawie argumentu wywodzącego swą nazwę od greckiego słowa oznaczającego najwyższy poziom umiłowania – *agapē* (ἀγάπη). Oxfordczyk budzi na nowo intuicje eklezjologiczne wyrażane przez Ignacego Antiocheńskiego, Klemensa Aleksandryjskiego czy wynikające z życiowych perypetii Apostoła Narodów i Barnaby oraz Bazylego i Grzegorza z Nazjanzu⁵¹. Docenione zostają przez Newmana tradycyjne *Notae Ecclesiae*: jedność, świętość, katolickość i apostołskie posłannictwo Kościoła, które – rozpatrywane w perspektywie objawionej miłości Boga – uwiarygadniają chrześcijaństwo.

Znaczenie objawienia się Boga oraz zbawczej miłości Jezusa Chrystusa do całego Kościoła i konkretnego człowieka zostaje wypuklone przez dwa wielkie wydarzenia historii zbawienia, które pojawiają się w pismach Newmana: Wcielenie i Pascha Chrystusa – z akcentem na doniosłą rolę Słowa, które stało się Ciałem⁵². I chociaż, wczytując się w pisma Newmana, Wcielenie zdaje się być dogmatyczną i źródłową zasadą nauczania dla wszystkich pozostałych z niej

⁵⁰ Gacka, „Geniusz Newmana”, 65.

⁵¹ Newman, „The Church of the Fathers”, 1906, 50–57; Cooper, „The Tracts for the Times”, 139; Rabiej, „Eklezjologia konfesyjna”, 415.

⁵² Newman, *An Essay on the Development*, 36; Newman, „Sermon 10”, 125.

wynikających, uwzględnienie rezurekcyjnego i usprawiedliwiającego charakteru misji Chrystusa pozwala wydobyć jej ciągłość i konsekwencje w Misterium Paschalnym. Co więcej, stanowi o aspekcie wiarygodnościowym agapetologicznej eklezjologii Newmana, której fundamentem jest Boska miłość do człowieka – fascynująca, pociągająca, stanowiąca odpowiedź na najgłębsze tęsknoty i pragnienia serca oraz umysłu. Sposób myślenia akcentujący „w odkupieńczym akcie Chrystusa udział zarówno wcielenia, jak i wydarzeń paschalnych”, choć pojawia się w sposób wyraźny w katolickiej teologii dopiero po Soborze Watykańskim II, jest dostrzegalny w twórczości Newmana sto lat wcześniej⁵³.

W swoim wykładzie o usprawiedliwieniu Newman pisze:

Dzieło miłosierdzia Chrystusa składa się z dwóch głównych części: tego, co On uczynił dla wszystkich ludzi i tego, co czyni On dla każdego z osobna; [...] tego, co On uczynił na ziemi i tego, co czyni w niebie; tego, co On uczynił we własnej Osobie i tego, co czyni przez Swojego Ducha; przez Swoją śmierć, a po niej przez wodę i krew; z Jego chwalebego cierpienia i z nabytych w ten sposób różnych darów: przebaczenia, łaski, pojednania, odnowy, świętości, duchowej komunii; z Jego Bolesci i ich konsekwencji w Męce oraz z Jego Męki i naszego usprawiedliwienia; On Czyni zadość ofiarą z Siebie na Krzyżu oraz, co pewne (i co przed nami), usprawiedliwia nas przez misję swego Ducha⁵⁴.

Wcielenie i Misterium Paschalne są zatem przez Newmana rozpatrywane w hermeneutyce ciągłości wydarzeń zbawczych (Naród Wybrany – wypełnienie w Osobie Chrystusa – kontynuacja w Kościele), których nie należy konfrontować ze sobą, ale rozpatrywać w kluczu miłości objawiającego się Boga, który jako Trójca jest źródłem i pierwotną przyczyną istnienia Kościoła. „Mamy bowiem zagwarantowaną pewną i rzeczywistą, chociaż mistyczną wspólnotę z Ojcem, Synem i Duchem Świętym, aby zarówno przez realną obecność

---

⁵³ Sokołowski, *Objawiona miłość*, 142.

⁵⁴ Newman, „Lecture 9”, 203.

w duszy, jak i przez owoce łaski Bóg stanowił jedno w każdym wierzącym, przebywając w nim jakby w poświęconej Świątyni”⁵⁵.

3. Ekumeniczne dziedzictwo Newmana

Wobec powyżej nakreślonej myśli eklezjologicznej Johna Henry’ego Newmana warto przyjrzeć się bliżej ekumenicznym konsekwencjom działalności angielskiego konwertyty, dla którego Prawda Najwyższa – Chrystus i Jego niewidzialne królestwo, do którego przez całe ziemskie widzialne życie zmierzamy – to swoisty horyzont zdarzeń, stanowiący cel doczesnej pielgrzymki człowieka na tym świecie⁵⁶. Z tego powodu Newman troszczy się, aby anglikanie i katolicy w pokojowy sposób pielęgnowali wspólny etos mimo dzielących ich różnic. Podobne, tym razem odwzajemnione pragnienia, towarzyszą Oksfordczykom, gdy w lutym 1878 roku – po 32 latach nieobecności w murach Uniwersytetu – John Henry na nowo się w nim pojawia, aby odebrać godność Honorowego Wykładowcy oksfordzkiego Oriel College. Tam też spotyka Księcia Norfolk, który będzie zabiegał w Rzymie o kardynalski biret dla Newmana, a którego serdecznie ugości, gdy starania osiągną finał. Przyjęcie kardynalskiej godności z rąk Leona XIII pozwalało, aby John Henry na nowo uczestniczył w życiu akademickim Oksfordu, co stało się ponownie możliwe po 1879 roku. Stanowiło to podwójną radość, dumę i zrządzenie Opatrzności – tak dla Newmana, towarzyszących mu katolików jak i brytyjskich anglikanów, którzy zdawali się, jakby za chwilę, z powrotem stać jednym Kościołem i to za sprawą niepozornego teologa z Oksfordu.

3.1. Anglikańskie inspiracje działalnością Newmana

Nadzieje Newmana nie przetrwały jednak próby czasu, otoczone dodatkowo murem uprzedzeń Arthura Cayley’a Headlama (anglikańskiego biskupa Gloucester) czy Johna Neville’a Figgisa (anglikańskiego zakonnika), którzy dokonania Newmana na gruncie

---

⁵⁵ Newman, „Sermon 3”, 35.

⁵⁶ Newman, „Sermon 13”, 200–202.

ekumenicznym cofnęli do stanu sprzed 1846 roku. Jak zauważa Rowell, chociaż pojawiły się początkowo zdające się sprzyjać newmanowskiej myśli osoby takie jak biskup Oksfordu Kenneth Kirk czy Edward Gordon Selwyn (anglikański dziekan Winchester), szybko nastąpiła polaryzacja ich poglądów jako kontrastujących z newmanowskimi, zaś oś sporu przeszła z gruntu teologicznego i patrystycznego na filozoficzno-epistemologiczny⁵⁷. Myśl Newmana na ponowne zaintrygowanie ze strony anglikanów nie musiała co prawda czekać aż do Vaticanum II, ale zainteresowanie się Charlesa Wooda, wicehrabiego Halifaxu, dorobkiem naukowym Oksfordczyka znacząco przygasało po przeegzaminowaniu przez Leona XIII edwardiańskiego obrzędu święceń praktykowanych w Kościele Anglii i wydaniu negatywnego zdania co do ich stosowania, w którym określono je jako „nieważne i niebyłe”⁵⁸.

W dyskusjach nad dorobkiem ekumenicznym Newmana pojawiały się również takie postacie jak William Lake (1817–1897), anglikański dziekan diecezji Durham, który wpływ jego teologii, myśli i działalności na Kościół Anglii określił jako fundamentalny. Rowell wskazuje w kontekście oddziaływania Oksfordczyka na anglikanizm, że: „szerszy wpływ ekumeniczny obejmuje odwołanie się Newmana do Ojców Kościoła, jego rozumienia rozwoju doktryny oraz dążenia do odnalezienia roli autorytetu [w Kościele]. Wyczerpująca retrospektywna bibliografia książek i artykułów na temat Newmana i odnoszących się do niego, [...] od 1960 roku ujawnia znaczny wzrost zainteresowania Newmanem jako teologiem, którego metoda i podejście mogą być twórcze we współczesnym kontekście, nie tylko ekumenicznym”⁵⁹. Komentarz ten, jest związany z faktem, że początki XX wieku stają się obrazem wyraźnej krytyki Newmana jako anglikanina, którego poszukiwanie nieomylnego autorytetu Kościoła zostaje określone jako stereotypowy błąd, rozumienie *consensus fidelium* w perspektywie znamienia powszechności ukazuje ustanowiony Kościół Anglii jako zreformowaną część Kościoła, zaś

---

⁵⁷ Rowell, „Anglican Theological Receptions”, 520.

⁵⁸ Kantyka, „Nieważne i niebyłe”, 79–87; Rowell, „Anglican Theological Receptions”, 523.

⁵⁹ Rowell, „Anglican Theological Receptions”, 518.

istotą chrześcijaństwa określano – wbrew intencjom autora – Kościół Anglii i wiarę Anglików. Komentatorzy tego okresu zdają się pomijać to, co z powodzeniem zauważa kolejne pokolenie badaczy anglikańskich, łącznie ze znaczeniem Newmana dla Ruchu oksfordzkiego zredukowanego przez niektórych jedynie do pobożnościowego nurtu w ramach Kościoła Anglii.

Na uwagę zasługuje w tym miejscu osoba Spencera Jonesa, który jako anglikański duchowny zaangażowany ekumenicznie, przez niektórych jest dyskredytująco określany zbyt sprzyjającym papieństwu⁶⁰. Tymczasem to jego rozważania pobudziły Charlesa Wooda do opublikowania *England and the Holy See: An Essay towards Reunion* autorstwa Spencera Jonesa, w którym wyróżniony cel jedności (*Unity*) Kościoła harmonizuje z katolickim rozumieniem interkomunii nie tylko świeckich, ale i celebransów jako wspólnoty ołtarza⁶¹. Natomiast „Reunion” pojawiające się w *Eseju* Jonesa to strukturalne przywrócenie jedności ze Stolicą Apostolską, załączkiem której po stu latach stało się *Anglicanorum coetibus* Benedykta XVI (z drobnymi usprawnieniami dodanymi w trakcie pontyfikatu Franciszka)⁶². Jones przywołuje i opatruje swoją interpretacją passusy z dzieł Newmana, które w wyraźny sposób widzimy w teologii anglikańskiej i katolickiej jako pragnienie wzajemnej jedności Kościoła. To z kolei ma swój wyraz w wynikach prac Vaticanum II – podkreśleniu znaczenia słowa Bożego w rozważaniach o Tradycji i dogmatach czy w soborowym dekreście o ekumenizmie, wytyczającym nowe ścieżki praktycznego podejścia do spraw dialogu międzywyznaniowego.

Ponadto, wydarzenia związane z angielskimi obchodami Tygodnia Katedry Jedności Kościoła (*the Chair of Unity Week*) i późniejszego Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan (*the Week of Prayer for Christian Unity*) stanowiły motor dla recepcji myśli eklezjologicznej Newmana. Jednym z jej propagatorów był Paul Wattson (1863–1940), który w ramach Kościoła Episkopalnego (należącego do Wspólnoty

⁶⁰ Locke, „England and the Holy See”, 165–166; Rowell, „Anglican Theological Reception”, 524–525.

⁶¹ Jones, *England and the Holy See*, 11; Jagodziński, „Communicatio in sacris”, 419–420, 426–428; Pawłowski, „Ekumeniczne vademezum”, 444, 446, 450–451.

⁶² Jones, *England and the Holy See*, 11; Benedykt XVI, *Anglicanorum Coetibus*; Kongregacja Nauki Wiary, „Norme Complementari”.

Anglikańskiej w USA) założył wspólnotę *Braci i Sióstr od pokuty* (*Society of Friars and Sisters of the Atonement*), wzorowaną na franciszkańskich tercjarzach. Wattson – korespondując z wcześniej wspomnianym Spencerem Jonesem – zaproponował nazwę, termin i ukierunkowanie tematyki obchodów wspólnych celebracji międzywyznaniowych, które z czasem określano Tygodniem Modlitw o Jedność Chrześcijan⁶³.

Inną z anglikańskich inspiracji Newmanem jest podnoszona przez niego potrzeba wszechstronnego kształcenia i wychowania, akcentowana zwłaszcza w tekstach związanych z *Ideą Uniwersytetu* (*The Idea of a University*). Jednak pojęcie wszechstronności i współistnienia (*comprehensivness*) zostało zaaplikowane przez teologów i badaczy *Ecclesia Anglicana*, a następnie wprzęgnięte w inkluzywny charakter *Anglican Communion* – szeroko pojętej anglikańskiej wspólnoty kościelnej – w swoisty dla Kościoła Anglii sposób. Historia Kościoła anglikańskiego od XVIII wieku została wzbogacona przez współistnienie w nim trzech szerokich tradycji: ewangelickiej, katolickiej i liberalnej, których wpływy nakładają się na siebie na różne sposoby. Idea tak rozumianego *comprehensivness* stanowi dla Jonesa i Wattsona oś otwarcia się anglikanizmu na relacje i ekumeniczny dialog ze Stolicą Apostolską, czyniąc z nich nestorów brytyjskiego ekumenizmu – jak określili ich katolicki propagator jedności Kościoła, ks. Paul Couturier (1881–1953)⁶⁴. Fundamentem tego dialogu jest wciąż Pismo święte, Tradycja i sukcesja jako więzy jedności z Kościołem czasów apostołskich. Z tego powodu Michael Ramsey – arcybiskup Canterbury oraz duchowy zwierzchnik Kościoła Anglii, który rozczytywał się w dziełach Newmana – spotkał się z papieżem Pawłem VI w 1966 roku, aby przedyskutować utworzenie wspólnej komisji teologów. Zwierzchnik katolików miał powiedzieć o dorobku Oksfordczyka, że doktryna wiary nie była dotąd powszechnie nauczana w formie takiej jak głosi Newman, lecz „Idea rozwoju doktryny miała ogromny wpływ na pogodzenie katolików ze współczesnymi studiami historycznymi”, *Idea Uniwersytetu* pozostaje nadal ważną pozycją książkową dla wychowawców, zaś

---

⁶³ Rowell, „Anglican Theological Receptions”, 525.

⁶⁴ Rowell, „Anglican Theological Receptions”, 525.

liczne kazania „wciąż mogą stanowić pomoc dla kaznodziei – wobec poczucia osamotnienia przed Bogiem, moralnej odpowiedzi na wizję chrześcijaństwa, przekonania o ludzkiej małości dziecka przed Bogiem i wobec wielu innych sytuacji”⁶⁵.

Z takich samych powodów, gdy zbliżała się kanonizacja Johna Henry’ego Newmana ogłoszona na 13.10.2019 r., podjęto wspólne – katolickie i anglikańskie – przygotowania do tego wydarzenia koordynowane przez rzymskokatolicką archidiecezję Birmingham, która miała podobne doświadczenia w obchodach beatyfikacyjnych. Tak jak beatyfikacja Newmana była motywem do osobistego historycznego spotkania Benedykta XVI i Elżbiety II, tak w przypadku odbywającej się w Watykanie kanonizacji doszło do spotkania z papieżem Franciszkiem i sukcesorem brytyjskiej korony – ówczesnym księciem, a późniejszym królem – Karolem III. Artykuł prasowy jego autorstwa ukazał się w *L’Osservatore Romano* w przededniu kanonizacji. Następca brytyjskiego tronu podkreślał w nim znaczenie i wpływ myśli Newmana na całe pokolenia:

Jego zaangażowanie, najpierw w teologię anglikańską, a potem, po konwersji, w teologię katolicką, robiło wrażenie nawet na jego przeciwnikach z racji odważnej uczciwości, nieustępliwego rygoru i oryginalności myśli. [...] Jego wiara była prawdziwie katolicka, ponieważ obejmowała wszystkie aspekty życia. W tym samym duchu my, niezależnie od tego, czy jesteśmy katolikami, czy nie, możemy, zgodnie z tradycją Kościoła chrześcijańskiego na przestrzeni wieków, przyjąć wyjątkową perspektywę, szczególnie mądrość i wnikliwość, wniesione do naszego uniwersalnego doświadczenia przez tę jedną konkretną duszę. [...] W obrazie Bożej harmonii, który Newman wyraził tak wymownie, możemy dostrzec, że ostatecznie, gdy szczerze i odważnie podążamy różnymi drogami, do których wzywa nas sumienie, wszystkie nasze podziały mogą prowadzić do większego zrozumienia i wszystkie nasze drogi mogą znaleźć wspólny dom⁶⁶.

---

⁶⁵ Hebblethwaite, *Paul VI*, 462–463.

⁶⁶ Charles, Prince of Wales, „An Article by HRH The Prince of Wales”.

3.2. Newmanowskie wpływy na Vaticanum II

23. rozdział *Positio* wskazuje na znaczenie myśli teologicznej i postaw autora *Apologia pro Vita Sua*. Liczne publikacje historyków i teologów określają Oksfordczyka jako nieobecnego Ojca Soborowego Vaticanum II. Wskazują na to również akta Kongregacji Spraw Kanonicznych, ujawniając szkice dokumentów soborowych i dyskusje nad nimi się toczące, w których powoływano się na Newmana, jego dzieła teologiczne, osobiste dokonania lub przykład postępowania w rozpatrywanych sprawach.

W czasie ustalania ostatecznego tekstu późniejszej konstytucji dogmatycznej *Lumen gentium* kard. V. Gracias debatował razem z biskupami H. Van Der Burgtem, S. Hoa Nguyen-Van Hienem oraz L.J. Raymondem o zdolności Johna Henry'ego Newmana do syntezy Ojców Kościoła i stwierdzeń Soborów Nicejskiego i Trydenckiego w kontekście trwającego wtedy Vaticanum II, w czasie którego postawiono problem rozwoju dogmatów (*evolutio dogmatica*), roli świeckich w Kościele (*individui laici*) czy opisu Maryi jako *nova Eva* a Chrystusa jako *novus Adam*⁶⁷. Kard. Gracias wyraził zdanie, że „to, czego potrzebujemy na Soborze, to drugi Newman, jednak żadnego na horyzoncie nie widać”, gdyż ten brytyjski znawca Kościoła Ojców „mówił i pisał z godną podziwu teologiczną ostrością”⁶⁸. Podobne aluzje pojawiają się w soborowych szkicach związanych z późniejszymi oficjalnie opublikowanymi dokumentami: Konstytucją dogmatyczną o Kościele *Lumen gentium*, Konstytucją dogmatyczną o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*, Konstytucją duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, Dekretem o ekumenizmie *Unitatis redintegratio* oraz Dekretem o apostołstwie świeckich *Apostolicam auctositatem*⁶⁹. Sztandarowym przykładem aplikacji myśli Oksfordczyka stała się konstytucja dogmatyczna *Dei Verbum*, w której 8. numerze wybrzmiewa Newmanowska koncepcja rozwoju doktryny chrześcijańskiej⁷⁰. Ponadto Karl Rahner, jako teolog epoki

⁶⁷ Blehl, *Cause of Canonization*, 438–441.

⁶⁸ Blehl, *Cause of Canonization*, 438.

⁶⁹ Blehl, *Cause of Canonization*, 441–445.

⁷⁰ „Tradycja ta pochodząca od Apostołów rozwija się w Kościele pod opieką Ducha Świętego. Wzrasta bowiem zrozumienie zarówno przekazanych spraw, jak i słów czy to dzięki kontemplacji i dociekaniu wierzących, którzy rozważają je

Vaticanum II, określa badania Newmana nad rozwojem doktryny jako szczególnie wartościowe ze względu na fakt, że Oksfordczyk „w przeciwieństwie do «formalnych teorii logicznych» zajmuje się «rzeczywistymi [...] przypadkami w historii dogmatu»»⁷¹.

Jednak – zdaniem Iana Kera, wnikliwego biografą i badacza twórczości teologa z Oksfordu – nie obyło się bez nierównomiernego rozłożenia akcentów oraz przerysowania niektórych interpretacji w dokumentach Soboru Watykańskiego II przy powoływaniu się na myśl teologiczną Newmana⁷². Ker podnosi, że konstytucja *Dei Verbum*, owszem podkreśliła personalistyczną naturę objawienia, ale nadmierne wyeksponowanie tego aspektu doprowadziło do umniejszenia integralności pozostałych dogmatów, ponieważ – jak zauważa – teologia Objawienia w koncepcji Newmana łączy w sobie zarówno aspekt personalistyczny, jak i dookreślający⁷³. Konstytucja *Gaudium et spes* natomiast kładzie – zdaniem tego samego autora – duży nacisk na sprawiedliwość i pokój, które po Soborze często wydawały się być równoznaczne z Ewangelią, i stały się rodzajem przesady przed którą przestrzegał Newman – jego teologia sumienia koryguje bowiem zniekształcenia nauczania o sumieniu, jakie zawarto w *Gaudium et spes*⁷⁴. Ponadto, brytyjski teolog okazał się być bardziej radykalny w swoim podejściu do religii niechrześcijańskich niż soborowa deklaracja *Nostra aetate*, w której nie udało się uniknąć trudności wynikających z pluralizmu światopoglądów religijnych.

3.3. Ku pełnej jedności

Intuicje ekumeniczne Johna Henry’ego, w których motywem Wcieleń jest trynitarna ekonomia miłości, odnajdujemy w nauczaniu papieża Benedykta XVI – osobiście zafascynowanego św. Augustynem

---

w swoich sercach (por. Łk 2,19.51) czy też dzięki głębokiemu pojmowaniu przeżywanych rzeczywistości duchowych, czy wreszcie dzięki przepowiadaniu tych, co wraz z sukcesją biskupią otrzymali niezawodny charyzmat prawdy” – McInroy, „Catholic Theological Receptions”, 502; por. Sobór Watykański II, *Dei Verbum*, nr 8.

⁷¹ McInroy, „Catholic Theological Receptions”, 501.

⁷² Ker, *Newman on Vatican II*, 107–131.

⁷³ Ker, *Newman on Vatican II*, 107.

⁷⁴ Ker, *Newman on Vatican II*, 113–115.

i właśnie Newmanem. Odblask myśli teologicznej świętego Anglika-konwertyty pojawia się w Ratzingerowskiej deklaracji *Dominus Iesus*, gdzie widoczny jest – podobnie jak w pismach Newmana – sprzeciw wobec relatywizacji wiary chrześcijańskiej i nadmiernego racjonalizmu. Pozytywne tony uwidaczniają się natomiast w innych wystąpieniach i dokumentach. Jeszcze w 1990 roku kard. Joseph Ratzinger mówił o Newmanie jako tym, który „umieścił w naszej dłoni klucz do wbudowania myśli historycznej w teologię, a nawet więcej, uczył nas myśleć historycznie w teologii, a więc rozpoznawać tożsamość wiary we wszystkich wydarzeniach. [...] Wydaje mi się, że punkt wyjścia Newmana, także we współczesnej teologii, nie został jeszcze w pełni doceniony. Wciąż kryją się w nim owocne możliwości, które czekają na rozwój”⁷⁵. Można je odnaleźć w Konstytucji apostolskiej *Anglicanorum coetibus* o ustanowieniu Ordynariatów Personalnych dla anglikanów przystępujących do pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim z 2009 roku, w której Benedykt XVI pozytywnie odpowiada na pragnących jedności anglikanów, sprawiając, by ich „święte pragnienie mogło być urzeczywistnione”⁷⁶.

Samo ustanowienie Ordynariatu personalnego dla anglo-katolików zyskało swoje dalekie konsekwencje ekumeniczne. Komentatorzy takiego rozwiązania wskazują, że z jednej strony zakończyło aktywny dialog anglikańsko-katolicki, z drugiej – stało się nową aplikacją uniatyzmu. Ten ostatni w *Deklaracji z Balamand* z roku 1993 został krytycznie oceniony zarówno przez katolicką, jak i prawosławną stronę sygnującą powyższy dokument⁷⁷. Unia Brzeska do dziś jest traktowana przez stronę prawosławną jako złudna nadzieja jedności i wyraz prozelityzmu katolickiego. Wyrazicielem takiego zdania prelegentów międzynarodowej konferencji poświęconej tematyce uniatyzmu stał się prawosławny abp Abel, który punktuje:

---

⁷⁵ Ratzinger, „Presentation by Card. Ratzinger”.

⁷⁶ Benedykt XVI, *Anglicanorum Coetibus*; por. Sobór Watykański II, *Lumen Gentium*, nr 23.

⁷⁷ Międzynarodowa Komisja Wspólna do spraw Dialogu Teologicznego między Kościołem rzymskokatolickim a Kościołem prawosławnym, „Uniatyzm”.

Unie kościelne nie wynikają z działania Ducha Bożego, bo zamiast zrozumienia, zgody i szacunku, niestety przyczyniają się do nieporozumień, agresji, lekceważenia siebie nawzajem i wręcz przelewu krwi. Próbowano wprowadzania modelu uniatyzmu przyświecały cele świeckie, a nie duchowe. [...] Unia kościelna jest złożonym procesem, który każda ze stron stara się pokazać ze swojego punktu widzenia. Dla nas prawosławnych jest ona niezagojoną do dziś raną. Żyjemy w społeczeństwie katolickim, w którym unia pozostaje symbolem dzieła zjednoczenia, przy czym zapomina się, że to dzieło spowodowało przelanie niewinnej krwi. Na niej cudem Bożym powstają nowe cerkwie, nowe wspólnoty i my powinniśmy badać tę wielką historyczną tragedię, żeby młode pokolenie знаło prawdę⁷⁸.

W tym duchu środowiska ekumeniczne podkreślały, że zarządzenia *Anglicanorum coetibus* są zarówno inspirującą inicjatywą, jak i zamknięciem pewnego etapu dialogu anglikańsko-katolickiego. Rozpoczął się on w 1960 roku spotkaniem w Rzymie anglikańskiego abpa Geoffreya Fishera z Janem XXIII, aby po wizycie w 1966 roku abpa Michaela Ramseya u Pawła VI ustanowić Międzynarodową Komisję Anglikańsko-Rzymskokatolicką (ARCIC) powstałą w roku 1969. Znamienne, że efekty licznych prac Komisji zwieńczonych *Raportem końcowym* z 1981 roku, swoim głosem krytycznym opatrzył ówczesny prefekt Kongregacji Nauki Wiary – kard. Joseph Ratzinger, którego oceny zawierała *Odpowiedź katolicka na Raport końcowy ARCIC I*⁷⁹. W nieustępliwym pragnieniu komunijnej jedności powołano w 1982 roku ARCIC II. Doniosłym jej dokonaniem było określenie daru autorytetu (*The Gift of Authority*) jako wzajemnej współzależności Kościołów, integralnej części „chcianej przez Boga rzeczywistości Kościoła”, w której „potrzeby życia kościelnego domagają się szczególnego rodzaju *episcopé*, będącego w służbie całego Kościoła”, zaś określenia nieomyślności nauczania papieskiego dawały „podstawę do stwierdzenia zgodności z nauką katolicką”⁸⁰.

---

⁷⁸ Radziukiewicz, „Iluzja zjednoczenia chrześcijan”.

⁷⁹ „Katolicka odpowiedź”.

⁸⁰ Kantyka, „W kierunku jedności”, 24–25.

Wobec *Anglicanorum coetibus* dokonania Komisji ARCIC zostały w pewien sposób zamknięte, ale nie zniweczone. Tradycja katolizująca, będąca aktywna w czasach konwersji Newmana i innych Oksfordczyków, współcześnie w dialogach ekumenicznych stanowi formę poszukiwania wspólnej drogi, unikającą prozelityzmu, dążącą do umiarkowanego konsensu, wypracowywania wspólnych stanowisk doktrynalnych i moralnych. W tym kontekście, ekumeniczna forma prymatu odwołuje się do hierarchii prawd wiary, a także odróżnienia tego, co stanowi jej niezmienny depozyt od tego, co jako zmienne związane jest z kulturą i dziejową realizacją Bożego Objawienia. Widać w tych dążeniach teologiczną myśl Newmana, jego fundamentalne zasady chrześcijaństwa, rozumienie rozwoju dogmatów i komunijny charakter Kościoła wynikającego z trynitarniej wspólnoty samego Boga.

Podsumowanie

W artykule nakreślono myśl eklezjologiczną Johna Henry'ego Newmana oraz jej ekumeniczne dziedzictwo, które wywarło wpływ na Kościół Anglii oraz Kościół rzymskokatolicki. W sposobie rozumienia wspólnoty Kościoła agapetologiczna eklezjologia Newmana, zaakcentowanie znaczenia laikatu oraz potrzeba ekumenicznych dążeń do dialogu wyprzedzają o stulecie dokumenty Vaticanum II: *Lumen gentium*, *Dei Verbum*, *Gaudium et spes*, *Unitatis redintegratio* i *Apostolicam auctositatem*. Dzięki teologowi z Oksfordu i jego duchowym następcom, oparte dotąd na wzajemnych oskarżeniach, podejrzeniach i antagonizmach relacje między anglikanami a katolikami dojrzewają do wspólnego i wytrwałego poszukiwania fundamentów chrześcijańskiej wiary, dróg zjednoczenia w braterskiej modlitwie i ustawicznych dążeń do jedności, jakiej od wszystkich ochrzczonych oczekuje sam Chrystus. Personalistyczne ujęcie wspólnoty Kościoła oraz wskazanie przez Newmana fundamentalnych zasad chrześcijaństwa pozwalają na budowanie ekumenicznej drogi rozwoju Kościoła z całą świadomością trudności stojących na drodze do pełnej komunii kościelnej z innymi wyznaniem.

The Theology of John Henry Newman and Its Ecumenical Consequences

Abstract: The research problem addressed in the article is the influence of John Henry Newman's theological writings on Anglicans and Catholics, as well as the ecumenical effects of this theologian's ecclesiological thought on the Church of England and Roman Catholicism. The aim of the article is presenting the ecumenical heritage of the theological writings of John Henry Newman especially in the area of ecclesiology. The article details the elements of the Church's identity, Anglican inspirations based on Newman's thought and Conciliar references to his writings.

Keywords: John Henry Newman, Church of England, Roman Catholic Church, ecumenism, Anglicanism, Catholicism, Second Vatican Council

Bibliografia

- Benedykt XVI, Apostolic constitution *Anglicanorum Coetibus* (2009).
- Benedykt XVI, „Przemówienie podczas spotkania z kardynałami oraz pracownikami Kurii Rzymskiej i Gubernatoratu”, 21.12.2012 r., https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/speeches/2012/december/documents/hf_ben-xvi_spe_20121221_auguri-curia.html (dostęp 1.02.2023).
- Blehl, V.F., *Cause of Canonization of the Servant of God John Henry Cardinal Newman (1801-1890), Founder of the English Oratories: Positio Super Virtutibus* (Rome: Congregation for the Causes of Saints 1989).
- Book of Discipline of the United Methodist Church 2000* (Nashville, TN: The United Methodist Publishing House 2000).
- Castellano Lubov, D., „Interview: Growing Consensus: Newman to Be Doctor of the Church”, *Exaudi* 22.06.2021, <https://www.exaudi.org/interview-growing-consensus-newman-to-be-doctor-of-the-church> (dostęp 1.02.2023).
- Charles, Prince of Wales, „An Article by HRH The Prince of Wales, Written for L'Osservatore Romano on the Occasion of the Canonisation of Cardinal Newman”, 12.10.2019, <https://www.princeofwales.gov.uk/our-view/article-hrh-prince-wales-written-losservatore-romano-occasion-canonisation-cardinal-newman> (dostęp 1.02.2023).
- Church of England, „Articles of Religion”, *Book of Common Prayer* (London: John Murray 1863) 436–444, [https://en.wikisource.org/wiki/Book_of_Common_Prayer_\(1863\)/Articles_of_Religion](https://en.wikisource.org/wiki/Book_of_Common_Prayer_(1863)/Articles_of_Religion) (dostęp 1.02.2023).
- Cooper, A., „The Tracts for the Times”, *The Oxford Handbook of the Oxford Movement* (red. S.J. Brown – P.B. Nockles – J. Pereiro; Oxford: Oxford University Press 2017) 137–150. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199580187.013.10>.
- Gacka, B., „Geniusz Newmana – personalizizm chrześcijański”, *Splendor personae. Święty John Henry Newman* (red. B. Gacka – A. Magdoń; Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW 2020) 23–91.

- Gacka, B., *Personalistyczna eklezjologia Johna H. Newmana. Rozprawa doktorska* (Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL 1989).
- Gacka, B., „Personalistyczna eklezjologia Newmana”, *Serce mówi do serca. Bł. John Henry Newman (1801-1890)* (red. K. Pek; Lublin: Wydawnictwo KUL 2013) 87–98.
- Gladstone Lake, K. (red.), *Memorials of William Charles Lake, Dean of Durham, 1869-1894* (London: Edward Arnold 1901).
- Headlam, A.C., „John Henry Newman”, *Church Quarterly Review* 74 (1910) 257–283.
- Hebblethwaite, P., *Paul VI: The First Modern Pope* (New York, NY: Paulist Press 1993).
- Jagodziński, H., „«Communicatio in sacris» w Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu”, *Kieleckie Studia Teologiczne* 5 (2006) 419–432.
- Jones, S.J., *England and the Holy See: An Essay towards Reunion* (Longmans, Green, and Co. 1912), <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89097208888> (dostęp 1.02.2023).
- Kantyka, P., *Ku wspólnemu rozumieniu Kościoła. Eklezjologia dialogu katolicko-metodystycznego* (Lublin: Wydawnictwo KUL 2008).
- Kantyka, P., „«Nieważne i niebyłe». Problem uznania przez Rzym ważności święceń anglikańskich”, *Sukcesja i urząd biskupa. Perspektywa polskokatolicka i rzymskokatolicka* (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2018) 79–87.
- Kantyka, P., „W kierunku jedności. Dialog katolicko-anglikański: historia i stan aktualny”, *Wspólnota Anglikańska a ekumenia. Wokół konstytucji apostolskiej „Anglicanorum coetibus” Benedykta XVI* (red. T. Kałużny – Z. Kijas; Biblioteka Ekumenii i Dialogu 33; Kraków: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie 2010) 17–34.
- „Katolicka odpowiedź na Raport końcowy Międzynarodowej Komisji Anglikańsko-Rzymskokatolickiej”, *L'Osservatore Romano* [wyd. pol.] 7 (1992) 51–54.
- Ker, I., *John Henry Newman: A Biography* (Oxford: Oxford University Press 2009).
- Ker, I., *Newman on Vatican II* (Oxford: Oxford University Press 2014).
- Komisja „Wiara i Ustrój” Światowej Rady Kościołów, „Chrzest. Eucharystia. Posługiwanie duchowne. Tekst Dokumentu z Limy (1982)”, *Chrzest. Eucharystia. Posługiwanie duchowne. Dokument z Limy 1982. Tekst i komentarze* (red. P. Kantyka – S. Pawłowski, M. Składanowski; tłum. W. Hryniewicz – J.S. Gajek – P. Jaskóła – S.J. Koza; wyd. 2 popr. i uzup.; Teologia w Dialogu 13; Lublin: Wydawnictwo KUL 2012) 17–68.
- Kongregacja Nauki Wiary, „Norme Complementari alla Costituzione Apostolica «Anglicanorum coetibus»”, 19.03.2019, https://www.vatican.va/roman_curia/

- congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20190319_norme-anglicanorum-coetibus_it.html (dostęp 1.02.2023).
- Kułaga, R., *Johna Henry'ego Newmana idea Kościoła: od pierwszych badań do przystąpienia do Kościoła Rzymskokatolickiego (1816–1845)* (Rozprawy Doktorskie – Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, Wydział Teologiczny; Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne 2005).
- Lamb, C., „Cardinal Calls for Newman to Be Made «Doctor of the Church»”, *The Tablet* 12.10.2019, <https://www.thetablet.co.uk/news/12120/cardinal-calls-for-newman-to-be-made-doctor-of-the-church> (dostęp 1.02.2023).
- Locke, C., „England and the Holy See: An Essay towards Reunion. Spencer Jones”, *The American Journal of Theology* 7/1 (1903) 165–166. DOI: <https://doi.org/10.1086/478322>.
- McInroy, M., „Catholic Theological Receptions”, *The Oxford Handbook of John Henry Newman* (red. F.D. Aquino – B.J. King; Oxford: Oxford University Press 2018) 495–515. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198718284.013.25>.
- Międzynarodowa Komisja Wspólna do spraw Dialogu Teologicznego między Kościołem rzymskokatolickim a Kościołem prawosławnym, „Uniatyzm, metoda unijna przeszłości a obecne poszukiwanie pełnej wspólnoty”, Balamand, 23 czerwca 1993.
- Misner, P., „Newman and the Tradition concerning the Papal Antichrist”, *Church History* 42/3 (1973) 377–395. DOI: <https://doi.org/10.2307/3164393>.
- Newman, J.H., *An Essay on the Development of Christian Doctrine* (Longmans, Green, and Co. 1909), <https://www.newmanreader.org/works/development/> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Apologia pro Vita Sua* (tłum. S. Gąsiorowski; wyd. 2 popr.; Warszawa: Stowarzyszenie Kulturalne „Fronda” 2009).
- Newman, J.H., *Apologia pro Vita Sua being a History of his Religious Opinions* (Longmans, Green, and Co. 1908), <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.213696/page/n1/mode/2up> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., „The Church of the Fathers”, *Historical Sketches* (New impression; Longmans, Green, and Co. 1906) II, 1–216, <https://www.newmanreader.org/works/historical/volume2/fathers/index.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *The Idea of a University* (Longmans, Green, and Co. 1907), <https://www.newmanreader.org/works/idea/> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., „Lecture 9. Righteousness the Fruit of Our Lord's Resurrection”, *Lectures on the Doctrine of Justification* (Longmans, Green, and Co. 1908) 202–222, <https://www.newmanreader.org/works/justification/lecture9.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Letters and Correspondence of John Henry Newman During His Life in the English Church with a Brief Autobiography* (red. A. Mozley; Longmans, Green, and Co. 1903) I.

- Newman, J.H., *O rozwoju doktryny chrześcijańskiej* (tłum. J.W. Zielińska; Warszawa: Fronda 1998).
- Newman, J.H., *Select Treatises of St. Athanasius in Controversy with the Arians* (wyd. 9; Longmans, Green, and Co. 1903) II.
- Newman, J.H., „Sermon 3. The Incarnation”, *Parochial and Plain Sermons* (New impression; Longmans, Green, and Co. 1908) II, 26–40, <https://www.newmanreader.org/works/parochial/volume2/sermon3.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., „Sermon 10. The Spiritual Presence of Christ in the Church”, *Parochial and Plain Sermons* (New impression; Longmans, Green, and Co. 1907) VI, 120–135, <https://www.newmanreader.org/works/parochial/volume6/sermon10.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., „Sermon 13. The Invisible World”, w: *Parochial and Plain Sermons*, New impression; Longmans, Green, and Co. 1907) IV, 200–213, <https://www.newmanreader.org/works/parochial/volume4/sermon13.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Słowo, które nie przemija: Ewangelia w kazaniach kardynała J.H. Newmana* (red. A. Coupet; tłum. T. Mieszkowski; Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX 1969).
- Newman, J.H., *Tract 1. Thoughts on the Ministerial Commission, Respectfully Addressed to the Clergy* (wyd. 6; Tracts for the Times; London: Rivington 1840), <http://www.newmanreader.org/works/times/tract1.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Tract 2. The Catholic Church* (wyd. 4; Tracts for the Times; London: Rivington 1840), <http://www.newmanreader.org/works/times/tract2.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Tract 3. Thoughts Respectfully Addressed to the Clergy on Alterations in the Liturgy* (wyd. 5; Tracts for the Times; London: Rivington 1840), <http://www.newmanreader.org/works/times/tract3.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Tract 7. The Episcopal Church Apostolical* (wyd. 6; Tracts for the Times; London: Rivington 1840), <https://www.newmanreader.org/works/times/tract7.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Tract 11. The Visible Church* (wyd. 6; Tracts for the Times; London: Rivington 1840), <https://www.newmanreader.org/works/times/tract11.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Tract 19. On Arguing concerning the Apostolical Succession* (wyd. 6; Tracts for the Times; London: Rivington 1840), <https://www.newmanreader.org/works/times/tract19.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Tract 20. The Visible Church. Letters to a Friend No. III* (wyd. 6; Tracts for the Times; London: Rivington 1840), <https://www.newmanreader.org/works/times/tract20.html> (dostęp 1.02.2023).

- Newman, J.H., „Tract 90. Remarks on Certain Passages in the Thirty-Nine Articles”, *The Via Media of the Anglican Church Illustrated in Lectures, Letters and Tracts Written Between 1830 and 1841* (New impression; Longmans, Green, and Co. 1908) II, 261–348, <https://www.newmanreader.org/works/viamedia/volume2/tract90/index.html> (dostęp 1.02.2023).
- Newman, J.H., *Verses on Various Occasions* (Longmans, Green, and Co. 1903).
- Nockles, P.B., „The Oxford Movement”, *The Oxford Handbook of John Henry Newman* (red. F.D. Aquino – B.J. King; Oxford: Oxford University Press 2018) 7–26. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198718284.001.0001>.
- „Papers of Philip Wynter as Fellow and President of St. John’s College, Oxford, and as Vice-Chancellor of the University” (Oxford: Bodleian Library 1835–1844), MS.Eng.c.6071.
- Pawłowski, S., „Ekumeniczne vademecum dla biskupów. Komentarz teologiczny”, *Studia Oecumenica* 20 (2020) 437–452. DOI: <https://doi.org/10.25167/so.3096>.
- Rabiej, S., „Eklezjologia konfesyjna wobec współczesnych wyzwań ekumenicznych – perspektywa rzymskokatolicka”, *Credo Domine, adiuva incredulitatem meam. Księga jubileuszowa dedykowana Ojcu Profesorowi Jackowi Salijowi OP* (red. J. Kupczak – C. Smuniewski; Poznań: W drodze 2017) 401–417, <https://repo.uni.opole.pl/docstore/download/UOf94f34f3df764754bdfad1e6445e1de6/RabiejS.-EklezjologiaKonfesyjna.pdf?entityType=article> (dostęp 1.02.2023).
- Radziukiewicz, A., „Iluzja zjednoczenia chrześcijan”, *Przegląd Prawosławny*, 29.11.2022, <https://przegladprawoslawny.pl/2022/11/29/iluzja-zjednoczenia-chrzcscijan/> (dostęp 1.02.2023).
- Ratzinger, J., „Presentation by Card. Ratzinger on the 1st Centenary of Card. Newman’s Death”, 28.04.1990, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19900428_ratzinger-newman_en.html (dostęp 1.02.2023).
- Rowell, G., „Anglican Theological Receptions”, *The Oxford Handbook of John Henry Newman* (red. F.D. Aquino – B.J. King; Oxford: Oxford University Press 2018) 517–537. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198718284.013.26>.
- Rowell, G., „Newman, the Church of England and the Catholic Church”, *New Blackfriars* 1038 (2011) 130–143.
- Sobór Watykański II, „Konstytucja dogmatyczna o Kościele «Lumen Gentium»”, *Sobór Watykański II: konstytucje, dekryty, deklaracje* (Poznań: Pallottinum 2008) 144–263.
- Sobór Watykański II, „Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym «Dei Verbum»”, *Sobór Watykański II: konstytucje, dekryty, deklaracje* (Poznań: Pallottinum 2008) 540–565.
- Sokołowski, P., *Objawiona miłość. Agapetologiczna wiarygodność chrześcijaństwa* (Źródła i Monografie; Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2011).

- Surowiec, P.R., „Będąc dla Boga – być dla innych. O Johnie Henrym Newmianie”, *Colloquia Communia* 99 (2015) 101–115. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1481784>.
- Surowiec, P.R., „Mistrz i uczeń. Newmanowska koncepcja autorytetu”, *Człowiek – istota relacyjna. Spojrzenie interdyscyplinarne* (red. S. Zieliński – J. Kapłańska – M. Biolik-Moroń; Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 95; Katowice: Księgarnia św. Jacka 2022) 88–97. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6330153>.
- Tomaszewski, J., „Ruch Oksfordzki ponad epokami. Przeczucie wiarygodności katolickiej od Newmana po Ratzingera”, *Christianitas* 60–61 (2015) 191–208.
- Wyszyński, S., Wypowiedź po powrocie z trzeciej sesji Soboru, 8.01.1964, cyt. za: Ł. Biały, „Lud Boży,” <https://e-civitas.pl/pl/kosciol/lud-bozy> (dostęp 3.11.2022).
- Życiński, W., „Johna H. Newmana koncepcja rozwoju doktryny chrześcijańskiej”, *Serce mówi do serca. Bł. John Henry Newman (1801-1890)* (red. K. Pek; Lublin: Wydawnictwo KUL 2013) 67–86.